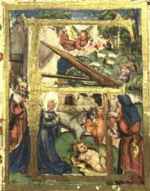

In gallicantu. Sequētia scti euag-
lii: scti lucā. I. In illo tempore:

In illo tempore:
In illo tempore:
In illo tempore:
In illo tempore:

ut descenderet
cum omnibus
orbis. Hec
descriptio pri-
ma: facta ē

a preside syrie Lyrino. Et dicit
omnes. ut p̄ficerent: singuli in
suā ciuitate. Ascendit autē et Jo-
seph a galilea de ciuitate nazareth:
in iudeam ciuitatē dauid. que vo-
catur bethlehē. eoq̄ er̄ de domo

suā. ⁊ pullū filii subingalis. Cum
 res autē discipuli: fecerūt sicut pre
 cepit illis istis. Et adduxerūt aliam
 et pullū: et imposuerūt sup̄ eos
 vestimēta sua. et eū desup̄ sedere fe
 cerūt. Plurimā autē turba strauerūt
 vestimēta sua in via. Alij autē ceclat̄
 ramos de arborib⁹: et stendat̄ in vi
 a. Turte autē que p̄cedbat̄ et que se
 quentur: clamabat̄ dicens. Osanna
 filio dauid: benedictus qui venit ī
 noīe domini. **In omni diu. Secūdo**

Johannem.

Ante diem festum
 pasce sciens ih̄sus
 quia venit hora
 eius ut transeat

ALBRECHT DÜRER: KIS PASSIO. KRISZTUS SZÜLETÉSE

A BUDAPESTI EGYETEMI KÖNYVTÁR PANNONHALMI KÓDEXE

A XVI. századeleji magyar miniatúra-festészet igen jelentős alkotása a budapesti Egyetemi Könyvtár pannonhalmi kódexének díszítése, amely nemcsak a magyar kódexfestészetben foglal el hangsúlyozott helyet, hanem egy szinten áll a legjobb hasonló külföldi munkákkal. A pannonhalmi kódex miniatúráinak részletes vizsgálata egy lépéssel előbbre visz bennünket a magyar miniatúrafestészet történetének földérítésében. Első ismertetője Rómer Flóris, a magyar régészet és művészettörténet egyik úttörője volt, aki bár inkább szövegkritikai és ikonografiai szempontból foglalkozott a kódexszel a „Győri Történelmi Füzetek”

1865. évf. II. kötetében, annak művészi jelentőségét a régi magyar művészet szempontjából már egy fél századdal ezelőtt felismerte. Nagyjelentőségű miniatúráinak művészettörténeti feldolgozása azonban mind a mai napig nem történt meg.

A kódex származására vonatkozólag semmiféle adat sem maradt fenn. Megoldatlan kérdés, hogy milyen úton került a budapesti Egyetemi Könyvtár tulajdonába.

Maga a kódex¹ colligatum, amint az nemcsak az eltérő méretekből, hanem elsősor-

¹ A pergamenre írt kódex nagy folto-salád. Jelzete Cod. Lat. Saec. XVI. No. 115. Evangelia, Benedictiones címmel. Az aranydíszítésű piros bőrkötés fedő- és alsó lapján kétféle magyar címer.

ban az frás és a miniatúrák lényeges különbözőségéből kitűnik. A XVIII. századbeli bőrkötésben két különálló kódexet találunk egybekötve. Az első kódex, — amelynek kiváló miniatúrái alkotják elsősorban kutatásunk tárgyát, — az evangéliumokat tartalmazza. Kiállításra díszes, nagyszámú miniatúra díszíti, továbbá a főnnyel kezdő szövege gazdagon van aranyozva. A második kódex mérete eredetileg az Evangéliarumnál nagyobb volt; az egybekötésnél körülvágták, míáltal a lapokat díszítő ornamentika megsérült. Két részből áll.

Az első rész benediktóiakat, a második a szerzetesi fogadalmat pannonhalmi szerzetesét tartalmazza. E második kódexet, amint az a második rész szövegének kezdetéből és az első és második rész befejezéséből, a colophonból kitűnik, 1515-ben, illetőleg 1516-ban losonci Forgách Pál írta a pannonhalmi szentmártoni apátságban. Az első kódexben semmiféle bejegyzést, adatot nem találunk, ami a kódex sriptorára vagy keletkezéséi idejére és helyére vonatkoznék. Zoltvány Irén dr., a pannonhalmi kódex másik ismeretelője „A pannonhalmi Szent Benedek-rend történetének” III. kötetében tévesen nevezi mindkét kódexet a második kódex sriptora után Forgách-féle kódexnek. Nézete szerint feltételezhető, hogy a két kódex ugyanegy mester alkotása. Miniatúráik lényeges különbségét időbeli eltérésnek, a miniatör egyéni hangulatának s főleg a festékanyagok különbözőségének tulajdonítja. A mi véleményünk ezzel szemben az, hogy éppen a miniatör lényeges különbsége folytán kell a két kódexet egymástól a legélesebben elhatárolnunk. A második kódexnek alighanem maga a sriptor, Forgách Pál által készített miniatúrái az Evangéliarum miniatúráihoz viszonyítva csupán egy harmadrangú mester munkájának tekinthetők. Az egész colligatumot tehát nem nevezhetjük Forgách-féle kódexnek, ez az elnevezés csak a második kódexet illeti meg.

Mivel a Forgách-féle kódex Pannonhalmán készült, s viszont az Evangéliarumnak származási helyére vonatkozólag semmi adatunk nincs, elsősorban azokat a tényeket

kell megállapítanunk, amelyek bizonyítékul szolgálnak arra, vajjon az Evangéliarum a pannonhalmi benedekrendi szentmártoni apátságból származik-e, avagy származási helyét másutt kell keresnünk. Az a tény, hogy az Evangéliarum egy Pannonhalmán készült kódexszel van egybefűzve, még nem bizonyít semmit, hiszen könnyen föltételezhető, hogy a két kódexet egy késői, közös tulajdonosa kötötte egybe a XVIII. században. Az Evangéliarumot Römer Flóris és az ő nyomán Zoltvány Irén is, a kódex szövegében található benedekrendi vonatkozások, továbbá a kódex első lapján lévő címer alapján, minden kétséget kizáróan pannonhalmi eredetűnek tartja. A címer kék pajzsmezőben, kétoldalt egy-egy piros hajtókás kéz által tartott drágaköves aranykoronát tüntet fel. Römer minden bizonyíték nélkül a pannonhalmi Benedek-rend kiváló főapátjának, Tolnai Máténak, illetve a Tolnai-családnak címerét sejtje benne. Zoltvány Irén e feltevést megerősíteni véli Tolnai Máté fenmaradt gyűrűpecsétjével, amelynek címereszerint az Evangéliarum címerével azonos. Römernek és Zoltványinak a címer megjelölésére vonatkozó véleménye azonban nem áll helyt. Tolnai Máté gyűrűpecsétje igen rossz állapotban maradt fenn, s amennyiben rajza kivehető, a legnagyobb jóakarattal sem azonosítható a kódex címerével. Tolnai Máténak, aki II. Ulászló íródeákja volt, családi származása ismeretlen. A történelmi kutatók nagy része szerint neve nem családját, hanem származási helyét jelöli. Viszont ha e címer, — amely egyébként a Tolnai-család címerével sem egyezik meg, — Tolnai Máténak nem családi címere, úgy aligha tételezhető fel, hogy főapáti címerül drágakövekkel díszített, gazdag arany világi koronát választott volna. A címer alaposabb vizsgálatánál különben is feltűnő, hogy amíg a miniatör mindvégig a legfinomabb ecsettel dolgozott és nagy gondot fordított finom miniatúráinak kidolgozására, addig épp a kódex címlapján lévő címer elhanyagoltabb s felületes munkára vall. Bár a címer színeiben a többi miniatúra színezésével megegyezik, festése hanyagabb. Kontúrja vastag fekete vonallal van meghúzva s a pajzsmező kék színe egyenlőtlenül szökdel ki a kontúr határain, továbbá a korona aránya a többiétől eltérően

* Színes mellékleteiben az Evangéliarum megjelölés helyett tévesen szerepel a Pontificale megjelölés.

autē: cognouerūt de uerbo qđ dic-
 tū erat illis de puero hoc, Et omnes
 qui audierūt mirati sūt: et de hys
 que dicta erāt a pastorib⁹ ad ipsos.
 Maria autē cōseruabat omnia uerba
 hec: cōferens in corde suo. Et reuersi
 sūt pastores: glorificātes ⁊ laudan-
 tes deū. in omnib⁹ que audierāt et ui-
 derāt sicut dicit̄ ē ad illos. Ad sumā
 missā. In incū. s. euāgelij. S. Iohā.

In principio erat uer-
 bum. Et uerbuū erat
 apud deū: et deus erat
 uerbuū. Hoc erat in pri-
 ncipio apud deū. Omnia
 per ipm facta sūt: et
 sine ipō factū ē nichil. Quod factū

nincsen megalapozva, s hígabban van az alapra festve. Éppenséggel nem valószínű, hogy a miniatúrákon a legkisebb redőket is hajszálfinom vonásokkal kidolgozó miniatör azonos volna a címer kissé nehézkező, hanyagabb festőjével. Felvetődhetik a kérdés, vajjon a címert nem festették-e későbbben, a kódex elkészülése után a kódexbe, amikor is, — feltételezve, hogy a kódex tényleg pannonhalmi, — a rend ajándékként szánta a címer tulajdonosának, majd pedig ismeretlen okoknál fogva Pannonhalmán maradt? Számos hipotézis merülhet fel a címer megfejlesztéséről, de mivel konkrét adatok nem állnak rendelkezésre, meg kell elégednünk azzal a negatív megállapítással, hogy a címer nem azonosítható Tolnai Máté fenmaradt gyűrűpecsétjének címérével.

E negatívummal szemben több eredményre jutunk a kódex szövegének és miniatúráinak vizsgálata által. Römer és Zoltvány a kódexet már a szöveg tüzetes áttanulmányozása alapján kétségtelenül pannonhalmi eredetűnek tartja. Kétféle találatot ugyanis a szövegben vonatkozás arra, hogy a kódex benedekrendi apátság tulajdonában volt. Figyelembe kell továbbá venni, hogy a 22^a lapon Szent Márton mint helyi szent van megemlítve. „In festiuitate scilicet Martini Patroni huius Locii”, s az ezt követő evangélium kezdetét oly gazdag aranyozás díszíti, mint amilyent csak a főünnepek kezdősoraiban alkalmazott a másoló, aki valószínűleg, — a pompás gotikus minuszkulák alapján ítélve, — maga a miniatör volt. Szent Márton azonban nemcsak a szövegben szerepel, hanem a miniatúrákban is több ízben találkozunk alakjával, még pedig először leggyakoribb ikonografiai ábrázolásában, német lovagként jelenik meg előttünk, amint köpenyét a koldussal megosztja (1^a l.). Másod ízben és harmadszor a kódex legnagyobb iniciáléjában azonban ikonografiai szempontból igen ritkán előforduló ábrázolásával találkozunk. Szent Márton ugyanis díszes püspöki ornátusban jelenik meg, amint kezében a nyárson sült ludat tartja (21^a l. és 22^a l.). Máté apostolnak az 1^a lapon látható ábrázolásából viszont helyesen következtet Römer arra, hogy az Evangeliarium valószínűleg Tolnai Máténak volt ajánlva. E tények alapján

minden kétséget kizáróan el kell ismerni az Evangeliarium pannonhalmi eredetét, amire még egy fontos bizonyítékot tudunk felhozni, amelyet az Evangeliarium eddigi kutatói nem vettek észre. Az utókor a messze múltból kap tanubizonytságot az Evangeliarium pannonhalmi származását illetőleg, még pedig losonci Forgách Pál igen érdekes vallomása alapján. A Forgách-féle kódex miniatúrái szinte a népművészet határán álló, naív, kezdetleges munkák. Mesterük nagy gondnal és fáradtsággal, de annál kevesebb technikai készséggel és csekély invencióval készítette el őket. Éppen ezért a számára utólrhetetlen mesternek, az Evangeliarium miniatörának alkotásához fordul segítségért. A Forgách-féle kódex 37^a lapján ugyanis, ahol az „In Resurreccionibus” áldása kezdődik, a lap belső hosszanti oldalán oly ornamentális díszítéssel találkozunk, amely a kódex eddig alkalmazott díszítéseitől merőben eltér és hajszálnyi pontossággal megegyezik az Evangeliarium 8^a lapján ugyancsak a Feltámadás jeleneténél található díszítéssel, amely szintén a lap belső, hosszanti oldalát ékesíti. Forgách Pál, bár színezésben és kidolgozásban nem tudja megközelíteni e mintaképet, azt vonásrövidítésre haladva a leghívebben másolja le. Sőt a lap alsó szélén, halványan húzott körvonalaiiban megtaláljuk az Evangeliarium 8^a lapjának ugyancsak az alsó szélén helyet foglaló nagy arany kandeláber rajzát, amelyet azonban a miniatör már nem színezett ki, valószínűleg azért, mivel aranya, amelyet sehol sem alkalmazott, nem volt, sőt megfelelő színt sem talált ennek helyettesítésére. Forgách Pál eme próbálkozása alapján bebizonyítottunk tekinthetjük, hogy az Evangeliarium Pannonhalmáról származik, s minthogy a kódexet 1515-ben losonci Forgách Pál már mintaképtől használta, egyúttal minden kétséget kizáróan megállapított nyér az a tény is, hogy az Evangeliariumnak már 1515-ben készen kellett lennie.

*

A pannonhalmi Evangeliarium amely az 1^a laptól a 24^a lapig terjed, igen gazdagon díszített. Miniatör a 26 lapot látott el ornamentális díszítéssel, ezenkívül 21 iniciáléban elhelyezett miniatör, 3 önálló, képszerű miniatör és 5 egyszerű iniciálé található

benne.¹ A miniatúrák Mária és Krisztus életéből vett jeleneteket, továbbá szenteket ábrázolnak. Méreteik különbözők. Kisebb, nagyobb aranybetűs iniciálék váltakoznak egymással, amelyeket vékony fekete vonallal szegélyezett aranyléc keretel, amelyet néha kék, zöld, piros keret helyettesít. Az iniciálékban a jeleneteket a miniótor mindig az aranybetű mögé helyezi, amely ezáltal gyakran elvágja a képet. Az iniciálék és miniatúrák kísérő motívuma a lapszéli díszítés, amelyet minden iniciáléval vagy miniatúrával díszített lapon megtalálunk és amely legnagyobb részét kétoldalt kereteli a szöveget. Bár az alakok tipikusak, néhol egyéni jelleggel is találkozunk. Mozdulataik kifejezőek, ha nem is változatosak. Krisztus alakját a miniótor nemcsak külső motívumok, hanem az arc egyéni vonásai által is, hangsúlyozottan kiemeli az apostolok sorából. Fejét dicsfény övezi, szelídség hatja át arcát, hosszú haja és szakállja sötétbarna. Ruhája a szürke különböző árnyalataiban váltakozik. Mária különböző árnyalatú ruhákban jelenik meg, fején nagy fehér kendőben jelenik meg, vagy pedig koronával, hajkékkel, amely alól aranszőke haja hosszan hullámlik alá. Az apostolok ruháinak — a miniótor által oly kedvelt — piros, kék, sárga, zöld, fehér színe az ornamentika színeivel megegyezik. A fürgé, szőke putók meztelenek, néha kék lágylékkötőjük van, csak két-három fzbem találkozunk egy-egy felöltözött flücskával, s mindössze két fzbem kis szárnyas angyallal. A putók nyakukon korallgyöngy-sort vagy aranyláncot viselnek, kezeikben felszárnny szellőfogót, pálcát, nyilat stb. tartanak.

A miniótor élénk, erős színeket alkalmaz, főként a piros, kék, zöld, sárga, szürke szín különböző árnyalatait kedveli, s alakjait igen gondos, alapos technikával, lehelet-szerű finomsággal dolgozza ki. Nagy súlyt vet a finoman árnyékoló redőzetre, amelyet

többnyire vékony tollheggyel húzott aranyvonalkákkal rajzol. Alakjait saját korának megfelelő ruhákba öltözteti. A ruhát gyakran arannyal szegélyezi, s a haj és a páncél élényt vékony tollheggyel húzott, finom fehér vonalakkal tükrözi vissza. A szabadteri jelenetek, a korabeli festéset hatása alatt, melybe vezető gazdag tájképi háttér előtt játszódnak le; halványkék ég alatt, zöldelű mezőkön, ahol a zöld lombok közt messze elnyúló havas, hegyi tölak vagy magas sziklák láthatók. Szívesen alkalmaz a zöld fák között elszáradt ágú, csupasz fagalyakat, kőrökat. De olykor régieskedővé válik, s alakjait, térhatás nélkül, sőtékek alapra, semleges háttér elé helyezi.

A pannonhalmi Evangeliarium mesterének művészi jelentőségéről csak akkor nyertünk tiszta képet, ha korának művészetéhez viszonyítjuk s megjelöljük helyét a magyar miniatúra történetében.

A magyar renaissance nagy királyának, Corvin Mátyásnak a miniatúrafestéset kedvenc udvari művésze volt. Jórészt idegen, elsősorban olasz miniótorokat foglalkoztatott, amivel ha a nemzet műveltségét és zslésbeli horizontját tágtította s udvari művészetének fényét emelte is, kétségtelen, hogy gátolta fejlődésében a középkorban virágzóltak indult szerényebb hazai miniatúrát. Mátyás halála után a miniatúrafestéset jóval csökkentebb mértékben élt tovább II. Ulászló udvarában. Ez a miniatúrafestéset azonban a Corvinákhöz igazodott és így a magyar miniatúra II. Ulászló udvari művészetében szintén nem fejlődhetett tovább. Mindamellet a magyar miniatúrafestéset nem sorvadtt el, hanem tovább élt és fejlődött oly vidékeken, ahova az udvari művészet már nem hatolt. A világi élet zajától távolos kolostorok világában fejlődött tovább s oly helyeken, amelyek már nem kapcsolódtak az udvar művészi életébe. De nemcsak a miniatúrafestéset, általában a magyar táblaképfestéset is elkülönült az udvari művészetétől és más utakon kereste művészi kibontakozásának lehetőségét. Az olasz szellemű udvari művészet hatása alig jutott el hozzájuk. A politikai irányváltózással párhuzamosan az zslés is megváltozott, művészeink új formaideált kerestek, s az olasz művészetnek mintegy ellenpolusaként

¹ Az Evangeliarium következő lapján találhatók miniatúrák, iniciálék és díszítések: 1a I. Krisztus születése; Másó apostol; Szt. Márton. — 2a I. Ev. János Patmos szigetén. — 3b I. Círusalás. — 4a I. — 5a I. Krisztus jászolalmi bevonása. — 6a I. — 6b I. Ulászló vancora. — 7a I. Krisztus feltámasztása. — 8b I. Krisztus mennybemenetele. — 9b I. Szentlélek megjelenése. — 10b I. Szentháromság. — 11a I. — 11b I. Mária az oltár előtt. — 12a I. Krisztus bemutatása a templomban. — 13a I. Angyal sóvárat. — 13b I. Szt. Benedek. — 14a I. Ker. Szt. János. — 15a I. Szt. Péter és Szt. Pál. — 17b I. Viszlás. — 18b I. — 19b I. Mária mennybemenetele. — 21a I. Krisztus. Szt. Borbála. Alex. Szt. Katalin. Szt. Margit (?). Szt. Márton. — 22a I. Szt. Márton püspök. — 23b I. Román templom.

obtulerunt ei munera: aurum, et
mirram. Et responso accepto in som-
nis ne rediret ad herodem: per aliam
viam reversi sunt in regionem suam.

In Kamuspalmæ. Secundum

In illo tempore: Marcum.

Um appropin-
quasset ihesus ie-
rosolimis et ve-
nisset bethage-
ad montem oli-
væ: misit duos
ex discipulis su-
is et ait illis. Ite in castellum quod
contra vos est. et stamm introin-
tes inveniens pullum asine alligati.
soluite et adducite michi. Et si quis

a politikai kapcsolatok folytán közelebb eső német és osztrák művészethez igazodtak. Az olasz művészet szépségideáljával szemben az esztétikai szípet gyakran mellőző, de belső szellemiséggel felített német művészethez igazodtak, amint ezt számos szárnyasoltárunk képei bizonyítják.

A pannonhalmi Evangélium mesterének művészi iránya is a német művészethez, még pedig elsősorban Dürer művészetéhez igazodtak. A miniatűrnek a német művészet felé való „orientálódását” külső körülmények is alátámaszthatták. A pannonhalmi apátság ugyanis Tolnai Máté főpát (1500—1555) idejében a legszorosabb összeköttetésben állott a melki apátsággal s így a rend egyes tagjai sűrűn megfordulhattak Ausztriában. Miniatűrünk a kódexfestés művészetét ausztriai miniatűrműhelyekben sajátíthatta el, de a német művészet befolyása mellett, egyéni fel fogását és nemzete szellemét mégis határozottan érvényre juttatja művészetében. Az Evangélium miniatűrjeiben elsősorban a könnyen megközelíthető német metszetek hatottak rá, amelyeket azonban nem másol szolgai módon, hanem azokat egyéni zlésésének megfelelően átalakítja, összevonja, leegyszerűsíti a magyar józan formaérzéknek megfelelően. A mintaképző szolgáló, datált német metszetek nagy jelentőséggel bírnak számunkra, mivel általuk megállapíthatjuk az Evangélium pontos keletkezési idejét. A kódex első miniatűrje ugyanis, amely Krisztus születését ábrázolja, Dürer Kis passiójának hasonló tárgyú metszetére vezethető vissza, amely tudvalevőleg az 1509—1511-es években készült. Miután előbb — a Forgách-féle kódex alapján — már megállapítást nyert az a tény, hogy az Evangélium csakis 1516 előtt keletkezhetett, továbbá a címlap miniatűrje egy 1509—1511-ből származó metszet alapján készülvén, kétségtelen, hogy az Evangélium keletkezési ideje az 1510-es évekre esik. Bár a Krisztus születését ábrázoló iniciále a kompozíció fölépítésében és az alakok beállításában a Kis passió metszetére vezethető vissza, nem tekinthető egyszerű másolatnak, mivel a számos megegyező motívum mellett igen lényeges eltérések is kimutathatók, amelyek miniatűrünk egyéni fel fogására vetnek világot.

A metszettel összehasonlítva, a legszembe tünőbb különbség elsősorban az, hogy a miniatűr a kompozíciót egyszerűsíti, az architektúrára nem vet súlyt s egy alakkal kevesebbet szerepeltet: elhagyja a második térdeplő pástort, továbbá a pástzorok feje fölött ragyogó csillagot. Maga a jelenet nem gerendás padlózaton, hanem zöld gyepen játszik s Krisztus nem kosárban, hanem kendőn fekszik. Míg a metszeten Krisztus mögött kis szárnyas angyal látható, addig a miniatűr két tehenet és két előbukkanó angyalfelet helyez Krisztus mögé. Az előtérben lévő alakok beállítása viszont teljesen egyezik a metszettel, bár Mária nem hajlik oly alázatosan a kised felé, hanem merevebb, ünnepeles, hieratikus tartásban tekint le rá s József nem lámpást tart a kezében, hanem botjára támaszkodik. A metszeten, miként Dürer többi hasonló tárgyú metszetén, többnyire a messze távolban, a kitekintő táj horizontján néhány odavetett vonással, halvány körvonallakkal, az angyal megjelenését látjuk a pástzorok előtt, — mintegy csak utalásként ezen, a főcselekménnyel egy időben lejátsszóó eseményre, — amely jelenet azonban a föjelenettel nincs szerves kapcsolásban. A miniatűrünk ezzel szemben az angyal megjelenését ábrázoló jelenetet a művész előbbre hozza, igen aprólékosan kidolgozza és édzáltal erőteljes hangsúllyal a föjelenet mellékjelenetivé teszi. De ezenfelül a két jelenetet szervesen egybekapcsolja, még pedig az égen előtűnő angyal alakja által, aki a pástzorok felé való röptében a jászol fölött jelenik meg és nézi az ott lejátsszóó eseményt. Dürer fametszetei közül nemcsak ennek az egy metszetenek a hatását találjuk a kódexben, hanem a többi miniatűrök sorában is többször előcsillan a Kis passió metszeteinek hatása. A Jeruzsálemi bevonulás, az Utolsó vacsora, Krisztus feltámadása, Krisztus mennybemenetele és a Szentlélek megjelenése jeleneteinek fölépítésében a Kis passió hasonló tárgyú metszeteit vette mintaképző a miniatűr. A miniatűrünk Krisztus jeruzsálemi bevonulása, a metszethez hasonlóan, a város kapuja előtt játszódik le. A kapu színtén kerek ívben záródik, amelyet a mintaképző eltérően, vakolatlan téglasor keretez s a metszeten a kapu mellett elterülő városrészt havas, dombos táj

A PANNONHALMI KÓDEX. EVANGELIARIUM.
(8° lap). KRISZTUS FELTÁMADÁSA
Pázmány Péter Magy. Kir. Tud. Egyetemi Könyvtár

A PANNONHALMI KÓDEX. EVANGELIARIUM.
(9° lap). SZENTLÉLEK MEGJELENÉSE
Pázmány Péter Magy. Kir. Tud. Egyetemi Könyvtár

A PANNONHALMI KÓDEX. EVANGELIARIUM.
(17° lap). ANNA ÉS ERZSÉBET TALÁLKOZÁSA
Pázmány Péter Magy. Kir. Tud. Egyetemi Könyvtár

A PANNONHALMI KÓDEX. EVANGELIARIUM.
(19° lap). MÁRIA MIENYBEVITELÉ
Pázmány Péter Magy. Kir. Tud. Egyetemi Könyvtár

BASELI IMAKÖNYV:
HÁROM KIRÁLYOK IMÁDÁSA

A Jérb. d. pruss. Karlsruhl. saives engedélyével

BASELI IMAKÖNYV:
SZENT MÁRTON ÉS A KOLDUS

A Jérb. d. pruss. Karlsruhl. saives engedélyével

MAJTHÉNYI LIRIEL TÜRÓCI PRÉPOST DVPTICHONJA
A HÁROM KIRÁLYOK IMÁDÁSA

Esztorgomi Művészegyház kincstára

helyettesíti. A számaon Krisztus Dürer Krisztusával megegyező tartásban ül s köpenye ugyancsak félig beborítja a számarat, de lágyabb, ritkább redőzetben omolva alá. A szőnyegat a Megváltó elé terítő férfi a miniatúrán jobban érvényesül, a számár nem takarja el az előtérbe helyezett alakját. A Krisztus mögött álló két apostol mutató kézmozdulatában a miniatör a metszeten Krisztus mögött álló apostol gesztusát kettőzöiten ismétli meg. A kapuban álló három férfi közül az első, miként a metszeten, imára kulcsolt kezekkel áll.

Az Utolsó vacsora jelene a metszettel egybevetve, nem három oldalról zárt, mély perspektívájú szobában, hanem leegyszerűsítve, halvány körvonalban kibontakozó gazdag architektúra előtár játszódik le. Az apostolok, Krisztussal a középben, kerek asztal körül helyezkednek el, amelynek mély redőkben aláomló fehér terítőjén körbe elhelyezett cipókat, poharat s középben kerek szürke tálat találunk; mindezt a metszet alapján. De amíg a metszeten az előtérben négy apostol ül Krisztussal szemben, háttal a szemlélőnek, addig a miniatúrán ugyanezen helyzetben csak két apostol foglal helyet. A baloldali, a metszethez híven, majdnem teljes hátsó nézetben van ábrázolva, míg Judás oldalnézetben jelenik meg, ölében a metszeten is kezében tartott pénzeszacskóval. Judás alakját különben a miniatör merész ötlettel níveauban lesüllyesztette, úgyhogy az majdnem a földön ül s ezáltal a metszeten Judás mellett a földön látható kancsó a miniatúrán nem fér el, de hogy az mégse hiányozzék, a miniatör ezt kedves naívtással, esetlenebb formában, a baloldalon ülő apostol mellé helyezi el. A Krisztus mennybemenetelét ábrázoló miniatúra ugyancsak a Kis passio hasonló tárgyú metszeit követi, de a miniatör, miként az előbbieknel, itt is egyszerűsíti. A metszettel megegyezőleg, Krisztus lebegő alakjából a gomolygó felhők között csak ruhájának alsó szélé s lábafeje látható s a középben emelkedő dombot, melyen Krisztus két mély lábnyoma látható, Mária és az apostolok veszik körül, akiknek elrendezésében azonban a miniatör nem követi pontosan a metszetet. Amíg a metszeten az előtérben egy apostol térdel, aki mögött Mária imádkozó moz-

dulatban áll, addig a miniatúrán az apostol helyett Mária térdel az előtérben, imára kulcsolt kezekkel.

A Krisztus feltámadását és a Szentlélek megjelenését ábrázoló jeleneteken a miniatör már nem követi ennyire a metszeteke. A Feltámadásnál Krisztus heroikus alakján, gesztusán és vállára vetett piros köpenye rajzán vesszük észre a metszet némi hatását. A Szentlélek megjelenésének jelene annyiban rokon a metszettel, hogy Mária, feje fölött a galambbal, az előtérben van elhelyezve, de nem olvas, hanem imára kulcsolt kezekkel térdepel, továbbá a férfialakok nem laza csoportokban, hanem egységesen, zártan veszik körül. Dürer metszettel hatottak tehát miniatörünkra, de csak annyiban, hogy a metszeten belső szerkezetét és alakjait veszi át, azokat is azonban a miniatúra követelményeinek megfelelően átalakítja. Dürer metszettel csak egy szempontból érdeklik. Mintaképl veszi azokat, azért, hogy a rendelkezésére álló térben minél egyszerűbben és logikusabban ágyazza be a kompozíciót és helyezze el az alakokat. Dürer művészetét íránt nem tanusít belső megértést, művészeté, egyénisége, formaérzke tőle igen távol áll. Dürer erős plasztikájú, fokozott belső életet élő s ezért komplikált gesztusokkal ábrázolt alakjait nem érti meg, hanem átalakítja azokat szelíd lelkiületének és a miniatúra követelményeinek megfelelően.

Dürer Kis passio-ján kívül más német mesterek metszettel is felhasználta. Schongauer metszeteinek hatása is előcsillan. Így az Evangellarium 2^a lapján a János evangellistát Patmos szigetén bemutató ábrázolás, beállításában erősen emlékeztet Schongauer hasonló tárgyú metszete, melynek a miniatör mintegy kicsinyített tükörképét adja, azzal a külömbiséggel, hogy a háttér tengerét zöldelő tájjal váltja fel. Hatottak rá továbbá a baseli fametszetek sorából azon imakönyv sorozatos kis fametszetei, amelyek 1494-ből, a vándor Dürer művészetének hatása alatt felfrissült ezen új írány mellett Schongauer művészetének halvány visszfénye is visszatüköröződik. Ezen kisebbmértetű fametszetekek a miniatörökhoz közelebb álló, leegyszerűsítettebb, dekoratív karaktere job-

vt templū sc̄i sp̄tūs ip̄so tribuēn
esse possitis. Amē. Atq; nos sp̄tūs
sc̄tūs hodie ita nos sua benedic
tione dignos efficiat: ut crasse
v̄ris mentibus uobis cum p̄ctam
habiturus infundat: ⁊ pacto pre
sentis uite curulo vos ad regna ce
lestia perducatur. Amē. Q̄d ip̄se.

In die Penthecostes

Eus qui hodi
erna die di
scipulorū mē
tes sp̄tūs para
cleti infusiōe
dignatus est
illustrare: fa

ciat vos sua benedictione repleti
⁊ eiusdē sp̄tūs tomis exuberare.

Amē. Ille ignis qui sup̄ disci
pulos apparuit: peccatorū v̄roz

ban megkapta művészként, mint Dürer új kifejező formákkal telt művészetét. A miniatűrök nem annyira a kompozíciók felépítésében, hanem az alakok tipizálásában rokonok a metszetekkel, amelyek azonban a miniatűrök figuráinál nyersebbek, keményebbek és a német művészet nehézségének belyegét viselik magukon. Az Evangéliarumnak két olyan miniatűrje van, amelyek nemcsak az alakok típusában, hanem felépítésükben is a baseli imakönyvmetszetekre vezethetők vissza. Az 1^a lap Szent Márton-jelenetén az imakönyv hasonló tárgyú metszetének hatását látjuk a lovas, ló és koldus beállításában, bár a miniatűr nem köti magát teljesen a metszethez, hanem azt leegyszerűsíti. Az alakok a síkban helyezkednek el. A metszet öreg, szikár koldusát a miniatűr puttószerű alakkal helyettesíti. Az Evangéliarum 14^a lapján az Annunziatio ábrázolása ugyancsak a baseli imakönyv metszeteit követi, még pedig úgy Mária, mint az angyal elhelyezésében. Az angyalnak azonban nincsenek szárnyai. Mária ugyancsak baldachin alatt, imaszámolyon terdél, de nem riadt, alázatos modorban, hanem az angyalt még észre nem véve, nyugodtan olvasva imakönyvét. Általában a miniatűrök kevés alakos jelenetein érezzük a baseli imakönyv metszeteinek hatását, ahol az alakok méretben megnagyobbodnak és ezáltal típusuk, arckifejezésük jobban érvényesül, különösen az egyes szenteken és a női szenteken. A ruhák épp oly nyugtalan vonalú redőzetben omlanak alá, bár a metszeten látható kemény, éles szögbe hajló redők a miniatűrökön lágyabbak. A Visitation jelenetében Mária aranszőke haja, a metszethez hasonlóan, nyugtalan, hullámos fürtökben hull a vállaira. Amint az összehasonlításokból kitűnik, a miniatűr a baseli metszeteket se másolja le szolgailag, hanem saját művészetének megfelelően merít belőlük egyes motívumokat. Miniatűröknek alakjai ezek típusúhoz állnak a legközelebb, de lágyabbak és szelédőbbek, amit a miniatűr és fametszet közt levő technikai különbség még erőteljesebben hangsúlyoz.

Más hazai emlék is bizonyítja, hogy a baseli imakönyv fametszetei a XVI. század elején elterjedtek hazánkban. Az esztergomi főszékesegyház kincstárának ezüst dypti-

chonia, amely bár a magyar művészet másik ágába, a jóval termékenyebb ötvösművészet sorába tartozik, stílusában Evangéliarum miniatűrrel, épp a baseli imakönyv közös forrása alapján. A XVI. század elején készült dyptichon, amint a rajta lévő felírás elárulja, Majthényi Uriel tőröci prépost tulajdona volt, s egyik szárnya a Keresztről levételnek, a másik a Három királyok imádásának részben aranyozott ezüst alapra vésett képét ábrázolja. Ez utóbbinak rajza is a baseli imakönyvre vezethető vissza, annak hasonló tárgyú metszetétől annyiban tér el, hogy a jelenet kibővíti. Mária mögé még egy férfi és három női szentet helyez egyéni ízlése nyomán a dyptichon vénsőke.

Az Evangéliarum jelenetes miniatűrje, annak ellenére, hogy mesterük különféle metszetei hatása alatt dolgozott, a mester egyéniségének egységesítő készsége folytán, mindig egységes stílust alkotnak. Ezzel szemben a miniatűr sokkal bizonytalanabb az ornamentális díszítéseknel. A lapot keretelő ornamentikának nincs egységes stílusa. Felvitva, több irányhoz csatlakozik, miközben önmagát keresi, mindaddig amíg a lapok díszítésében egyéni stílusa ki nem bontakozik. A címlapon elsősorban a miniatűrökben is mintaképp választott osztrák művészethez fordul. Az alsóausztriai miniatűriskola nyugtalan, csigás kanyarulatban végződő, hosszú, keskeny, stilizált leveleit veszi át, de nyugodtabb szellemben alkalmazza azokat. Annak ideges nyugtalanságát józabb formaérzékkel megalkotott levéloramentika váltja fel, amely könnyedebb, áttekinthetőbb zsúfoli mintaképeinél. A miniatűr a kanyargó levelek közé apró virágokat s aranytallérokat szór és apró játszódozó puttókat helyez el. A puttók minden kiszámíthatóság nélkül, friss rendszertelenséggel, aszimmetrikusan helyezkednek el, miáltal nem kapnak szerves szerepet a díszítés kompozicionális felépítésében s attól függetlenül, felszabadultan, önálló életet élnek. Szerepük teljesen különbözik az egykorú olasz miniatűrfafestészetnek ugyancsak kedvelt puttóitól; ez utóbbiak az ornamentális díszítés szerves részét, a díszítés szabályosan megkomponált, kiszámított felépítésének alkotóelemei. Az olasz miniatűrök puttói a

gyümölcsfüzerek, díszes tálak, gyöngy-sorok és más díszítőelemek váltakozó ritmusában a számukra kijelölt helyen dekoratíven helyezkednek el s bőségszarut vagy virágfüzért tartanak, harsonát fújnak stb. Az Evangeliarium játszó puttóinak a miniatör teljes szabadságot enged s nem illeszti be őket keretek közé. Miniatörünket az ornamentális díszítés nem elégtül ki. Más kódexek benyomásai alapján kísérletezik, hogy próbálgatással közben saját egyéni stílusát kialakítsa. Így mindjárt a 2^a lapon új stílussal találkozunk. Az előbbi lap lüktető, stílizált levelekből egymásba fonódó indáival szemben a lapszélén hanyagul, látszólag minden számföltöség nélkül odavetett tűzes sztrmú, naturalisztikus virágokat találunk gazdag változatosságban. E stílus tulajdonképpen a flamand kódexek sajátos díszítéséből veszi eredetét, ahol a miniatürafestészetben a legkorábban jelentkeznek a realiztikus, naturalisztikus törekvések. E sajátos lapszéli díszítés azonban lassan átszivárog az osztrák művészetbe, főképp Tirolban lesz otthonossá s eljut Magyarországra is. A régi magyar művészet díszítő motívumai között, nem a miniatürafestészetben találunk egyedül a naturalisztikus virágokkal, hanem a régi magyar művészet legvirágzóbb ágában, az ötvösségben is közkedvelt a stílizált virágmotívumokkal szemben a naturalisztikus virágok alkalmazása; sodronyzománcos kelyheinken főképp a kék nefelejcs dominál. Miniatörünk halványrózsaszín és piros nagy, nyíló rózsákat, szegfűket fest, de igen kedveli a nefelejcszet és az epret, amelyeket azonban már az előző lap ornamentikájában is alkalmaz. A naturalisztikus virágokat vagy közvetlenül a fehér pergamenlapra, vagy pedig halvány tónusban színezett alapra festi.

A miniatör, akit nyugtalan keresése tovább ösztökél, hamarosan ismét új stílussal kísérletezik. Az 5^a lapon a rózsásbarna alapon szimmetrikus rendbe elhelyezett ötvösszunkákat, kehelytalpakokat, drágaköveket, gyöngyöt, *crux gemmatát* stb. találunk, továbbá a lap alsó szélén szimmetrikusan elhelyezett levélfüzerek, bojtok, lánc s növényi ornamentika közé két egymásnak szabályosan megfelelő furulyázó puttót helyez el. Lehetetlenség lenne e díszítésben rögtön fel nem ismernünk az olasz miniatürafestészetet

utánzó törekvéseket. A dekoratív díszítőelemek gazdag, harmonikus elrendezése, a két kis puttó kiszámított beállítású kétségkívül az olasz kódexek hatását bizonyítja. Az Evangeliarium mesterétől azonban az olasz művészet áll a legtávolabb, — valószínűleg ez volt számára a legkevésbé megközelíthető. Kifejezetten olasz motívumokkal, — eltekintve azokról, amelyek közvetve s a német művészetben átszivárvó kerültek a miniatör művészetébe, — másutt nem is találkozunk többé a kódexben. A stílizált, hegyeslevelű ornamentális díszítés és a naturalisztikus virágok gyűrűkkel, drágakövekkel, aranykandeláberrel, vázákkal, homokórával, szárnyas angyalfejekkel gazdagodnak. Majd a miniatör a két különböző stílusú ornamentikát merész ötlettel egyesíti: a nyugtalan, hegyeslevelű indák folyondárai és játszó puttói közé valószerű, nyíló rózsákat, mfg a naturalisztikus virágok változatos szín pompájába palzán puttókat helyez. Már a 8^a lapon találkozunk ezzel az ötletes s harmonikus megoldással, ahol a magasba szökő, nagy rózsában végződő rózsafa tuskés ágain kis puttók kúsznak, mfg lejjebb, a hegyeslevelű indák között változatos, valószerű virágok nyílnak. Később a miniatör ezen irányokat a legsajátosabban keveri, ötletesen kibővíve az előbb elösorolt díszítőmotívumokkal.

Az Evangeliarium egyik legkedvesebb díszítéséből igen érdekes következtetéseket vonhatunk. A 6^a lap díszítményei közt egy megtörpanó medve tűnik elő, melyre egy szárnyas angyal felszállni készül. E motívumnak igen hasonló variánsát találjuk Augustinus I. Posch neusítói prépost Missaléjában (Innsbruck, Egyetemi Könyvtár, Cod. No. 100),¹ amely S. Stetner-nek, a tirolli miniatürafestészet legkiválóbb mesterének munkája s a XVI. századbeli tirolli miniatüraiskola legértékesebb alkotása. Kapcsolata az Evangeliariummal annál érdekesebb, mert a Missale, miként a címlapon levő dátumból kiűnük, 1526-ban készült. S. Stetner, művészi öntudattal, mesterjeggyel vagy névaláírással szignálta műveit. Dürer erős befolyása alatti dolgozott, akinek tanítványa volt s közvetlen környezetében műkö-

¹ Wickhoff. Beschreibendes Verzeichnis der Illuminierten Handschriften in Österreich. I. Bd. Die Illuminierten Handschriften in Tirol von J. Hermann. Leipzig 1905. 188—194 lap.

dött. Főműve, a gazdag kiállítású neustifti Missale egy művészi fejlődés végső megnyilatkozása, amint ezt barokkos túlfűtöttséggel és belső nyugtalansággal áthatott alakjai s a háttér fokozatosan gazdagodó tájképének messze a mélybe vezető perspektívája bizonyítja. A Missale 68. lapján gazdagon alakított tájban játszi puttók s különböző állatok, kutyá, teknősbéka stb. között találjuk meg az Evangéliarum medvéjének mintegy testvérpárját. Az egyik puttó a nyakán lelógó kötélben húzza a medvét, amelyen hatalmas trombitát fújó szárnyas puttó ül (lehet angyal, kis géniusz, amoreit). Meglepő a hasonlatosság a két medve ábrázolása között, amelyeknek nemcsak alakjuk, hanem vastag bundájuk árnykolása is pontosan megegyezik. Míképpen magyarázható e csodálatos hasonlatosság, midőn a neustifti Missale több mint egy évtizeddel később készült a pannonhalmi Evangéliarumnál? Stetnernek eddig mindössze három kódexe ismeretes: az 1526-ban készült neustifti Missale, továbbá két 1507-ben készült kódex, amelyeket szintén az Innsbrucki Egyetemi Könyvtár őriz. (Cod. No. 194. és Cod. No. 196.) 1507. és 1526. évek között készült kódexel nem maradtak fenn, bár kétségtelenül számos kódexet kellett készítenie, amelyek művészi fejlődésének legmagasabb fokáig, utolsó állomásához, a neustifti Missale megalkotásához vezették. E Missale annak dacára, hogy keletkezési ideje és stílusa későbbi, sok rokon jegyet mutat a pannonhalmi Evangéliarummal. Steiner korábban keletkezett kódexei valószínűleg még közelebb álltak a pannonhalmi Evangéliarumhoz, s könnyen feltételezhető, hogy ennek miniatúra ismerte Steiner kódexeit, amelyeknek sorában az említett medvemotívumnak egy korábbi változata is előfordulhatott. Ennél a föltevésnél azonban még több valószínűség szól mellett, hogy a két mester témáját közös forrásból, még pedig Dürer művészetéből merítette. Dürer tudvalevőleg az 1500-as évek elején számos miniatúrát készített, köztük főképp címereket, Willibald Pirckheimer, a kiváló humanista könyvtára számára. Ezek sorában többek közt a Velenében 1495—97-ben, Aldus kiadásában megjelent Aristoteles-köteteket minialta. Az I. kötet miniatúrája, amely a Pirckheimer-címer

két oldalán egy-egy szelforgató tartó s delphinen ülő puttót tüntet fel, 1504 körül készült. Az Aldus-féle Aristoteles II. és III. kötet 1925-ben a londoni Royal Society árverésén megközelíthetetlen magánygyűjteménybe került, de leírásuk megtalálható az aukció katalógusában.¹ A II. kötet címlapjának alsó része, amelyet valószínűleg a minialt címer díszített, hiányzik. A III. kötet leírását a Sotheby & Co. cég 1925 május 4-iki katalógusában találjuk, ahol az olvasható, hogy Pirckheimer címerét egy egyszerűen ülő puttó védelmezi s elhárít egy másik puttót, aki *medvén* ül. A III. kötet minden valószínűség szerint nem sokkal az I. kötet után készülhetett, tehát 1504 körül. Mivel Dürernek ekkor készült miniatúrái sorában előfordul már a medvén ülő puttó jelenete, ennek megismétlődő motívuma úgy Steiner, mint a pannonhalmi Evangéliarum mesterének művészetében kétségtelenül Dürer hatására vezethető vissza. Stetner, míként a pannonhalmi Evangéliarum mestere is, az initialéban elhelyezett jeleneteket a hatalmas kezdőbetű mögé helyezi, amely ezáltal igen gyakran elvágja a jelenetet. A miniatúráknak a betű mögé való elhelyezése egyébként a XV. sz. végi és XVI. századbeli német miniatúrák sorában több helyütt előfordul. A pannonhalmi Evangéliarum és a neustifti Missale között nemcsak a medve jelenetében, hanem az ornamentika és a miniatúrák felépítésében is rokon jegyeket találunk, természetesen kellőképpen mérlegelnünk kell az Evangéliarum jóval korábbi származását s a Missale fejlettebb stílusát, továbbá miniatúráinak a felsőnémet táblaképfestészet hatása alatt kifejlesztett mesteri tőkelyét.

A pannonhalmi Evangéliarum mestere a különböző, általunk ímént kimutatott befolyások ellenére megőrizte egyéniségét és azt művészetében érvényre is juttatta.

A pannonhalmi Evangéliarum mestere a XVI. század művészi felfogásának megfelelően, szinte kicsinyített táblaképeket ad megkomponált képszerkesztésben felépített mély perspektívájú miniatúráiban. Metszetek hatnak rá s ezek képszerű jellegét utánozza.

¹ Erwin Rosenthal: Dürers Buchmalereien für Pirckheimers Bibliothek. Jahrbuch d. preuss. Kabinetsbibl. 1928. Heft 2. 49. Bd. I. V.

E mellett azonban művészetében a régi miniatúra iskola hagyományai is érvényesülnek, különösképp akkor, amikor a gazdag, figurális jelenetekkel szemben egy-két szentet külön ábrázol. Ilyenkor, a tradíciókhoz híven, a szenteket sőtéikék háttér elé helyezi, míg által a méreteiben megnövekedett szent alakja erőteljesebben bontakozik ki a közömbös háttér elől. E miniatúrákban a miniatúra a régi iskola hagyományos egyszerűséggel megszerkesztett, hieratikus beállítású alakjait követi.

A neustifti Missale miniatúráinak kiváló mestere a bibliai jeleneteket a német művészeire annyira jellemző erős realizmussal s drámai lendülettel adja elő. Ezzel szemben a pannonhalmi Evangeliarium miniatúrái arra mutatnak, hogy a magyar miniatúra festészetben is megnyilatkozik a némettel szemben a magyar józanabb formáltság s miként a tábla-festészetben, ha egyes emlékeink formailag a német művészethez is kapcsolódnak, lelki, szellemi tényezők távol állnak tőle, sőt merőben ellentétesek. Bár a magyar művészetben az új, német irányokhoz való igazodás következtében a drámai kifejezés akkordjai mind erőteljesebben csendülnek meg, sohasem jutottak el a német realizmus túlzó kíméletlenségéig. A régi magyar festészet két kimagasló genije, korábban — a művészetében olasz s rajnai hatásokat egyesítő első magyar táblaképfestő — *Kolozsvári Tamás*, s — korának legkiválóbb művészei sorába emelkedő — *M. S. mester* a passió-jelenetek megrázó drámalaságát nem fokozzák a belső lelki gyöngédség kifejezésének rovására. Alakjaik fájdalomukat nem túloztak gesztusokkal és torzító mimikával fejezik ki, hanem a belső, lelki szenvedés érvényrejtetésével.¹ E két mester s a magyar művészetet általában jellemző sajátosságok a pannonhalmi Evangeliarium miniatúráiban is ének. A miniatúra távol tartja magát az erős drámai kifejezésektől, amelyeknek erőteljesebb hangsúlyozása amúgy sem egyeztethető össze a miniatúrák hivatásával. Nagyobb drámai kitérőket művészetében nem találunk. Ő maga is érezhette, hogy a drámai jelenetek ábrázolási dekoratív díszítésekre őrökőv egyéniségétől távol állnak. Képminiatúráiban

hiába keressük Krisztus életéből a passió-jelenetek illusztrálásait. Krisztus és Mária életéből csupán a lírai s elbeszélő tárgyú jeleneteket, a csodatételeket ábrázolta, amelyek szelíd rajongással feltöltött léleknek jobban megfelelnek. Ha művészetében német mintaképekhez fordult is, lelkületében az olasz művészeihez áll közelebb; annak, a lósgátot megszeplítő eszterikája párosul benne a derűs és áhitatos vallási felfogással.

A pannonhalmi Evangeliarium mestere eklektikus művész. Idegen elemekből, friss befogadó képességgel építi fel művészetét s azokat harmonikusan egymásba hangolva fejleszti ki egyéniségét és fejezi ki a magyar stílusalkotó jeleket.

* * *

A Forgách-féle kódex eredetileg nagyobb-méretű volt, de a bekötésnél, mint említettük, körülvágták, miáltal a lapszéli díszítés több helyiütt megsérült. Két részből áll. Az első benedictiókat tartalmaz s a 25° lapon kezdődik és az 88° lapon fejeződik be a következő colophonnal: „Finis per manus fratris Pauli, nati Thome forgach de losonch in die scholasticę vg: anno d. 1. 5. 16.“ A második rész a szerzetesi fogalom létezésének pannonhalmi szertartásait tartalmazza s az 86° laptól 60° lapig terjed. A fogalomtételt kezdetéből és végéből kitűnik, hogy a szentmártóni apátságban Tolnai Máté idejében 1515-ben készítette losonci Forgách Pál, aki tehát a második részt készítette előbb. A kódexben 7 lapszéli díszítést, 8 díszesebb inicialét találunk, amelyek egyike figurális s Krisztus feltámadását ábrázolja. Ezenkívül számos egyszerű iniciále díszíti még a szöveget.¹

A Forgách-féle kódex miniatúra kezdetleges s emellett régieskedő mester. Munkájáról maga Römer Flóris is úgy emlékezik meg, hogy róla „éppen semmi dicsőrot nem mondhatunk.“ A művészi iskolázottsággal nem igen rendelkező miniatúra valószínűleg maga a scriptor volt, aki eleinte betűvetés közben csak kaligrafikus inicialékat alkalmazott, majd pedig munkássága későbbi idejében határozta el magát a lapok díszítésére, amelyekre csekély tudással, de annál nagyobb igyekezettel készített. Mindamellet

¹ *Gerovich Tibor*: A régi magyar művészet európai helyzete. „Művészet“ 1924. évf.

¹ A kódex következő lapjain találunk minált díszítéseket és jelentésközvetítő inicialékat: 35a l., 35a l., 37a l., 39a l. (Krisztus feltámadása), 41b l., 46b l., 47b l.

a levélornamentika vonalvezetése igen erős és lendületes s az inkább komplikáltabb egymásba szövődését mutatja. A miniatűr az ornamentika közé előszeretettel helyez el kis madarakat, esetenül, néhol fejjel lefelé csülingve. Az iniciaisék a sok szín ellenére kaligrafikus jellegűek. Az egyetlen figurális ábrázolás a kódexben a feltámadó Krisztus kezdetleges alakja, amely szinte gyermekrajzszerűen hat, miként az ornamentika

egy részét is. A miniatűr e naiv műve alig tekinthető többnek, mint miniatúra-technikával készített kaligrafikus munkának. A miniatűr művészete a kaligrafia és miniatúra közötti éles határvonalon áll. Már elhagyja ugyan az egy-két színnel megalkotott geometriai vonalak kaligrafiját és színes ornamentális díszítéseket alkalmaz, de még nem közelíti meg a miniatúra magasabbrendű művészetét.

BERKOVITS ILONA DR.

S. STETNER: AUGUSTINUS I. POSCH NEUSTIFTI PRÉPOST MISSALÉJA. (68' 1.)

Innsbruck, Egyetemi Könyvtár. J. Hermann ár szíves engedélyével